

РЕЧНИК БОЖИЋНИХ НАРОДНИХ ОБИЧАЈА

Божични пост почиње 28. новембра по новом календару и траје 40 дана. Прва писана сведочанства о овом посту потичу из четвртог века, а у петом веку Лав Велики га назива древном установом и приписује му значење жртве за прикупљене плодове. Трајање овог поста у старини није било једнако у разним црквама. Свој коначни облик Божични пост је добио на Константинопољском сабору 1166. године. Овим постом се завршни период године освећује обнављањем духовног јединства са Богом, а ми се телесно и духовно припремимо да бисмо Божич дочекали како доликује. "Господ се родио од Пресвете Дјеве - вели митрополит Амфилохије - али Он треба да се роди и у срцу сваког од нас, да га изнутра озари и обасја својом вечном Истином и Светлошћу. Но, како ће се Он у нама родити и срце наше вечном Истином обасјати, ако је стомак постао наше божанство коме служимо и коме се дан и ноћ клањамо, ако нам је срце испуњено похотом плоти, злим жељама и мислима, а ум демонском похлепом, гордошћу и тамо помрачен". Праслика божичног четрдесетодневног поста био је Мојсијев пост, јер он је 40 дана и ноћи постио како би примио речи Божије исписане на каменим таблицама, док ми, постећи 40 дана, примамо живу Реч од Дјеве, записану не на камену, него оваплоћену и рођену.

Током овог поста строго, то јест "на води", пости се у понедељак, среду и петак. Уторком и четвртком допуштена је употреба уља и вина, а суботом и недељом рибе. За одређене празнике разрешавају се уље и вино, док се риба разрешава за Ваведење и Светог Николу. Последњих пет дана пост бива строжи и разрешења на рибу више нема. Најстрожи пост је на Бадњи дан.

Празници који претходе Божичу. Већ током три седмице које претходе Божичу, почев од Никољдана, у хришћанским домовима осећа се посебно свечано празнично расположење. Поједини дани у том периоду одликују се нарочито лепим народним обичајима. Тако на пример на Вариндан, тј. празник свете великомученице Варваре, два дана уочи Светог Николе, у плитку посуду са водом потопе се зрна пшенице која ће да проклија и изникне до Божића. На сам дан Божића гледа се колико је ова млада пшеница израсла. У народу се верује да то показује како ће пшеница родити наредне године. Понегде је уобичајено да се на средину такве посуде са пшеницом постави чаша кандила које се пали за Бадње вече. Светлост кандила тада се пробија кроз зелене влати пшенице, обасјавајући дом светлошћу која зрачи животношћу и топлином. Постоји такође обичај, који се данас ретко где одржао, да се уочи Вариндана припрема посно јело које се зове "варица", а састоји се од жита, махунарки, кукуруза, те црног и белог лука.

Будући да се Божич слави као успомена на дан рођења Господа Исуса Христа, Сина Божијег, Спаситеља света, читав циклус празника пред Божич посвећен је породици, рађању новог живота, деци и детињству, као и родитељима. Тако су три недељна дана која непосредно претходе Божичу посвећена редом - деци, мајкама и очевима. То су породични и дечији празници, са свечаним недељним ручком на коме се окупља читава породица. У трећу недељу пре Божића празнују се Детињци. Тога дана ујутру, или по доласку из цркве, одрасли везују децу, и то каишем, канапом, дебљим концем, вуницом или марамом. Везују се руке или ноге, док се један крај канапа може везати за сто или столицу. Везивање по могућству треба треба извести тако да онај кога везују то не примети. Деца претходно припремају неки ситан поклон којим ће се откупити и "одрешити". Најбоље је да то буде на пример цртеж или неки предмет за који су се потрудили да га направе сопственим рукама као поклон родитељима, или пак каква ситница коју су купили од своје уштеђевине. Везују се и одрасла деца уколико нису ожењена или удата. У недељу која следи након Детињаца, тј. другу недељу пред Божич, падају Материце. Ово је главни хришћански празник мајки и жена, који је код Срба у другој половини XX века био готово сасвим занемарен и замењен празновањем 8. марта. Деца те недеље поране па завежу мајке на исти начин као што су оне њих везивале за Детињце. Затим честитају мајци празник, а она се дрешти тако што им даје поклоне, односно колаче или друге слаткише. А у последњу недељу пред Божич падају Оци. Деца тога дана везују своје очеве, а они се одрешују поклонима, исто као и мајке седам дана пре тога. Символика везивања за Детињце, Материце и Оце је двојака. Најпре, оно представља повезаност породице, породичну слогу, међусобно поштовање њених чланова и помагање једних другима. Познато је да је здрава породица темељ здравог друштва и државе. Тиме се уједно истиче важност штедљивости и поштења, јер ће се штедљив и поштен човек лако ослободити на

земаљском суду, а уз то подстиче се истрајност у врлинама, јер ће се на Страшном суду човеку бити од користи само његова добра дела.

Два дана пред Божић пада Туциндан. Тога дана се коље и припрема печеница за Божић. Према народном веровању на Туциндан не треба тући децу, јер ће целе године бити неваљала.

Бадњи дан то је дан уочи Божића и уједно последњи и најстрожи дан божићног поста. Тога дана према православном обичају не једе се до појаве вечерње звезде, тј. до касно поподне, односно до повратка из цркве са вечерња. Дан је добио назив по бадњаку који се тога дана сече и уноси у кућу. Овим даном започињу Божићни празници у ужем смислу речи. Рано ујутро, у саму зору, полазак у шуму по бадњак и најаву божићног славља оглашавају се пуцањем из пушака и прангија. Након што се врате са бадњаком, мушкарци ложе ватру и постављају печеницу, док жене у кући месе колаче, торте и припремају божићну трпезу.

Бадњак је младо храстово или церово дрво, које се на Бадњи дан рано ујутро сече и доноси пред кућу. Паганска веровања наших предака, древних Словена, придавала су овом дрвету натприродна, божанска својства. Српски народни обичаји у вези са Бадњаком као да нам сведоче о древном божанском Дрвету, које попут некаквог нашег словенског светог Симеона Богопримца ишчекује Христа и радује се Његовом доласку. У тој радости због предстојећег оваплоћења Јединог Истинског Бога, наш "стари рођак" се повлачи, уступа Му место и, знајући да је његово време прошло, са љубављу се жртвује пред новорођеним Спаситељем света, о чему сведоче и речи песме:

"Ој, бадњаче, бадњаче, ти, наш стари рођаче,
Добро си нам дошао и у кућу ушао!..
Ти нам Христа објављујеш, Њега славиш и казујеш!
Мили српски бадњаче, ти, наш стари рођаче!.."

Још пре свитања домаћин са синовима и унуцима одлази у шуму и бира здраво и право дрво, ако нема храста или цера онда буково или јаворово (у неким крајевима и јелово или борово дрво). Изабрано дрво треба да буде такве величине, да га домаћин може понети кући на рамену. Када га одабере, домаћин се окрене Истоку, три пута се прекрсти, помене Бога, своју славу и сутрашњи празник, па секиром засече укусо, са источне стране. У народу постоји веровање да се бадњак мора посећи са три снажна ударца. Уколико се бадњак не одсече из три ударца секиром, посао се довршава увртањем, тј. "сукањем" и ломљењем. Када се донесе кући, бадњак се усправља покрај улазних врата, пред којима остаје до вечери, када ће га домаћин унети у кућу.

Бадње вече. На Бадњи дан увече, чим падне мрак, домаћин уноси у кућу бадњак и сламу. Када ступи преко прага, он поздравља укућане речима: "Добро вече! Честит Божић, срећно Бадње вече!" Домаћица и деца га дочекују унутра и при томе посипају пшеницом отпоздрављајући му.

Бадњак се ставља на огњиште или пећ и део се одмах ложи (у данашњим градским условима, где ово није лако извести, ложењу бадњака може се присуствовати у црквеној порти). Једна грана бадњака ставља се уз источни зид куће, односно у угао где се налазе иконе и кандило.

Слама се уноси заједно са бадњаком или после њега, и посипа по целој кући, или макар у просторији у којој је постављена свечана трпеза. Она симболизује сламу у пећини у којој се родио Христос. Испод бадњака или у сламу под столом за којим се вечера остављају се слаткиши и поклони за децу.

Стари је обичај да када се у кућу доноси слама којом ће се застрти подови неко од старијих квоца, а за њим иду деца и пијучу. Домаћин који доноси сламу при томе баца разноврсно жито, којим тобоже храни своје пилиће. Ово квоцање и пијукање има следеће симболично значење: као што квочка под крилима прикупља своје пилиће и загрева их материнском љубављу, тако је Христос дошао да све људе сабере у једно и укрепи Својом љубављу; и као што се пилићи хране житом, тако је Он људе нахранио и напојио Својом науком, јер је говорио: Ко је гладан нека дође к Мени и Ја ћу га нахранити, и ко је жедан нека дође к Мени да пије воде живе.

Вертеп је црквенословенска реч и значи "пећина". Тим називом означава се минијатурна тродимензионална представа витлејемске пећине и јасала у којима се родио Христос, са Богомајком и праведним Јосифом, анђелима, пастирима и мудрацима са Истока који су дошли да се поклоне Богомладенцу. Такав вертеп, начињен углавном од картона, користи се као празнични украс који у кућама стоји поред бадњака и посуде у којој је изникла пшеница потопљена за Вариндан. Вертепом се такође назива мало позориште са луткама у коме су представљане сцене у вези са Христовим рођењем. Овакав вертеп су о Божићу носила нарочито обучена деца школског узраста, такозвани вертепаши. Поворка је са вертепом и фењером ишла је од куће до куће и изводила кратак сценски приказ Христовог рођења праћен певањем Божићних песама. За награду вертепаши су добијали слаткише или новац. Овај обичај практикован је углавном у Војводини и крајевима у којима су Срби живели под аустроугарском влашћу, да би се касније проширио и на друге крајеве.

Вечера на Бадње вече. Након што се у кућу унесу бадњак и слама, као што смо горе описали (а иза њих и печеница уколико је припремана на ражњу ван куће), сви укућани стану око стола за којим се вечера, помоле се Богу, честитају једни другима Бадње вече и седају за трпезу. Вечера је посна, обично се припрема пасуљ, а уз то на трпези могу да стоје хлеб, кисели купус, салата од роткве и празилука, туршија, резанци са орасима, суве шљиве, смокве, јабуке, крушке, компот, мед, ораси, бадеми, лешници...

Божић се празнује као успомена на дан рођења Господа Исуса Христа и увек пада 25. децембра по старом, односно 7. јануара по новом календару. Мада је Васкрс највећи хришћански празник, који се назива и празником над празницима, најинтересантнији српски обичаји везани су управо за Божић и празнике који га прате. Тих неколико недеља око Божића представљају најлепши и најсвечанији период током читаве године. Божић је посебно празник деце и породице.

На Божић рано ујутро звоне сва црквена звона, а домаћин и укућани облаче празнична одела и одлазе у цркву на јутрење и Божићну Литургију. Они који су се припремили причешћују се, док остали после службе у цркви примају нафору, коју на Божић узимају пре сваког другог јела. По изласку из цркве поздрављају се употребљавајући традиционални српски божићни поздрав: "Христос се роди" и отпоздрављају: "Ваистину се роди". Овако се поздравља од Божића до Богојављења.

Положајник је прва особа која уђе у кућу на Божић. То је драги гост чији је долазак обично унапред договорен са домаћином, али може бити и случајни посетилац. Положајник се дочекује на посебан начин. Улазећи он поздравља дом божићним поздравом и љуби се са укућанима. У старини положајник је прилазио огњишту, односно касније пећи, где би царајући ватру говорио:

"Колико варница, толико срећица,
колико варница, толико парица,
колико варница, толико у тору оваца,
колико варница, толико прасади и јагањаца,
колико варница, толико гусака и пилади,
а највише здравља и весеља,
Амин, Боже дај".

Потом домаћица послужи положајника и дарује му припремљен поклон. Положајник симболички представља Мудраце са Истока који су пратећи звезду дошли да се поклоне новорођеном Христу. Верује се да је то човек који ће током целе народне године доносити срећу у кућу.

Чесница. Рано ујутро на Божић, домаћица замеси тесто од којег пече погачу. У ову погачу, која се зове чесница, ставља новчић - углавном златни и сребрни, тј. од племенитог метала за који не приања рђа, јер је то дар новорођеном Христу. У неким крајевима чесница се прави као слатка пита са орасима. Име је добила по томе што се меси у част Исуса Христа, или зато што се ломи на части (тј. делове). Чесница се одозго боде границом бадњака. Када буде печена, износи се на Божићну трпезу. Пошто сви стану око стола домаћин запали свећу, узима кадионицу, окади иконе, кандило и све присутне, па преда кадионицу неко млађем, ко кади целу кућу.

Потом се пева Божићни тропар (у случају да нико не зна Божићни тропар, може се наглас прочитати уобичајена молитва пре обода: Оче наш). Кад се молитва заврши приступа се ломљењу чеснице. Она се окреће као славски колач, а затим се ломи рукама на онолико делова колико има укућана. Верује се да ће онога ко добије део чеснице са новчићем срећа пратити током читаве године. Пронађени новчић предаје се домаћину, који га ставља на икону. Када се заврши ломљење чеснице укућани једни другима честитају празник и мирбожају се, односно, како каже Вук Караџић у своме Речнику: "Изљубе се сви редом говорећи: Мир Божији! Христос се роди! Ваистину се роди! Поклањамо се Христу и Рождеству Христовом!" а онда седају за сто.

За печеницу се обично унапред бира најбоље прасе или јагње, које се одвоји и засебно храни, а коље и припрема, као што смо рекли, на Туциндан. Уз печеницу понегде испеку још и ћурку, гуску или кокош.

Остала веровања и обичаји везани за Божић. Када на Божић пада снег верује се да ће година бити родна. Обичај је да на први дан Божића нико не долази у посету осим положајника и празник се прославља у кругу породице.

У ноћи између Бадњег дана и Божића деци је посебну радост доносио Божић Бата, остављајући им поклоне у слами. Описујући благослов који је кући доносила посета Божић Бате, народна песма вели: "Иде Божић, иде Божић Бата, носи киту злата, да позлати врата, и обоја побоја, и сву кућу до крова". Нажалост, у другој половини ХХ века доброг и ненаметљивог Божић Бату, који "представља светињу, нашег брата и небеског сабрата", и који нас је, по речима митрополита Амфилохија, "сјединио са Богом неуништивим и неугасивим братством", у потпуности је потиснуо Деда Мраз - рекламни лик познате америчке компаније.

По завршетку божићног ручка обичај је да се софра не диже три дана, баш као што се у том периоду ни кућа не чисти, па слама остаје да лежи на поду до Светог Стефана.

Добро је да се на Божић после ручка симболично започне неки посао како би људи целе године били вредни и да би им послови ишли од руке. Посебно леп обичај спомиње се у Рисну: на Божић се, по изласку из цркве, сви љубе једни са другима, па се тада измире многи који су дуго времена били у завади.

Задивљен лепотом празновања Божића Његош је у "Горском Вијенцу" певао:

"Нема дана без очњег вида,
Нити праве славе без Божића!
Славио сам Божић у Витлејем,
Славио га у Атонску Гору,
Славио га у свето Кијево;
Ал' је ова слава одвојила,
Са простотом и са веселашћу,

Ватра боље него игда плама,
Прострта је испред огња слама,
Прекршћени на огњу бадњаци,
Пушке пучу, врте се пецива,
Гусле гуде, а кола певају,
С унчади ђедови играју..."

О различитим датумима прослављања Божића. Не постоје два датума прослављања Божића. Божић је увек 25. децембра. У питању је разлика од 13 дана између "старог" јулијанског календара кога се држи Православна Црква, и "новог" грегоријанског, који је прихваћен у државној употреби. Дакле, Божић се свакако слави 25. децембра, а тај дан по новом, државном календару пада 7. јануара. Другога дана Божића слави се Сабор Пресвете Богородице, а трећег дана Свети Стефан. Након Божића следи Српска Нова Година (1/14. јануара), а затим три богојављенска празника, којима се прославља успомена на Христово крштење у реци Јордану од стране светог Јована Крститеља: Крстовдан (5/18. јануар) је први посан дан после Божића, када се у храмовима обавља велико водоосвећење. На Богојављење (6/19. јануар) се такође врше освећења воде, а народ ту освећену богојављенску водицу узима у флашице или друге мање посуде и носи кућама, верујући у њена духовна и лековита својства. Јовањдан (7/20. јануар) је трећи у низу богојављенских празника и једна од најчешћих српских крсних слава. Ту се завршава циклус зимских божићно-богојављенских празника који су у старини, у првим вековима хришћанства, представљали недељиву целину.